

Presbyterian Church
of Aotearoa New Zealand

Public apology and information on the redress from Katerina Solomona

Kupu Whakataki

Tēnā koutou katoa, ko Katerina Solomona tōku ingoa. Ko taku mahi, he karanga huihui i te Kaunihera o te Hāhi, e kawea ana i ngā kaupapa here me ngā rautaki o te Hāhi.

Ka kōrero atu au ki a koutou i tēnei rā, ki roto te ngākau whakaiti, mō ā mātau, tātau whakaritenga ki te whakamārohi, ki te whakatikatika i ngā mamae kua pā ki ngā mōrehu o te tūkinō i raro i tō mātau manaakitanga te Hāhi Pehipitiriana. E mōhio ana mātau ahakoa ngā mahi ka mahia e mātau i tēnei wā, kāore rawa e ea ngā pānga kino i pā ki te hunga i rongo i aua mamae. Heoi anō, me arahi ngā mahi e ngā mōrehu tonu – kāore e taea te tātari anō.

I kōrero nei Te Kaiwhakahaere, a Rose Luxford, mō te ū a te Hāhi Pehipitiriana ki ngā taunakitanga a te Kaikōmihana a te Karauna, arā te **Puretumu Torowhānui** mō ngā mōrehu. E whakapuaki ana mātau i tēnei ūnga, kia kitea ai e te ao tūmatanui.

Ko ngā panonitanga ka mahia e mātau, he tīmatanga noa iho, kāore i te whakamutunga. Me whai hua ngā kupu i roto i ngā mahi kia puta ai te māramatanga i te pōuri, kia hinga ai te kino i whakahaeretia i roto i te Hāhi e mātau.

Ka roa te panonitanga. E kore rawa e tika tonu atu i te wā tuatahi. Engari ka whakapau kaha mātau, ka tere hoki te whakahaere – kua roa rawa koutou e tatari ana, e ngā mōrehu.

E ngā mōrehu – mā koutou tonu e whakatau mēnā ko ā mātau whakaritenga puretumu torowhānui he hīkoinga tika: he hīkoinga ki te whakaora, ki te tika, ki te kawenga hoki. Ko te tūmanako, mā ā mātau mahi hou e kitea ai te ū ki te mahi rerekē me te whakamana i ngā reo o ngā mōrehu. Engari anō, mā koutou tonu e whakatau.

Mō nāianei ka whakamārama au i ngā whanaketanga o tētahi kaupapa puretumu torowhānui i roto i te Hāhi Pehipitiriana o Aotearoa. I te tīmatanga o tēnei haerenga, i whakaaro mātau ka ea te ū ki ngā ture me ngā tukanga. Engari kua mōhio, kua whakaae hoki mātau, he aronga Hāhi kē i te tuatahi – te Hāhi e hakaaro ana e mōhio kē ana i mua i te hunga i pāngia e te kino.

Nā reira, i whakatūria e mātau tētahi rōpū kaitohutohu mōrehu i tērā tau. Nā ngā mōrehu i roto i taua rōpū mātau i whakatika, i whakaaraara, kia kite i te pono: he ara roa tonu kei mua i a mātau kia hangaia he tukanga puretumu e ū ana ki te mōrehu. I kitea hoki he iti rawa ā mātau tukanga puretumu o mua ake nei.

I pātai mai koutou i tētahi pātai hira mā wai rā tēnei puretumu? Mā te Hāhi kia āhei ki te kī kua oti tētahi mahi, he tohu noa iho? Heoi rānei, mā ngā mōrehu tonu? Ko taua wero a te rōpū kaitohutohu mōrehu i whakatārewatia e mātau, i whakahoki ki te whakaaro, i whakamārama hoki i ā mātau hē: kāore ā mātau tukanga i aro pū ki te hunga i tūkinotia i roto i te Hāhi. Me titiro pono mātau ki a mātau anō, me panoni te huarahi.

He mea tika, kia hihiri hoki kia mārama mātau ki te takitahi ō ngā mōrehu, i murua mai i a rātau, i tāpirihia ki te tūkino. Kāore mātau i aro ki ngā tuakiri ahurei, kanorau, hihiri o ngā tāngata o tēnei Hāhi, me te tiaki hoki i a koutou. He tokomaha koutou i tangohia atu ō koutou ahurea me ō koutou reo, i te wā anō i pāngia koutou e te kaikiri, te kaikāwai, te kaikāhuareka ā-ira, me te whakahāwea ki te hunga hauā, rerekē te aronga, me te hunga mate hinengaro hou.

Mō te tokomaha o ngā mōrehu, kāore i mutu te tūkino ki te mamae tuatahi. I whakahokia anō mā te whakakore i ō koutou reo, mā ngā tukanga puretumu kino ake, me te whakangaro hoki i ā koutou kōrero. Ehara tēnei mea i te tika, engari he tino kino rawa atu.

Hei pupuri i te pēhitanga kia noho kawenga tonu te Hāhi, kua tonu mātau i tētahi kaitātari motuhake hei arotake i a mātau kaupapa here, i ngā tukanga, i ngā tūraru haumarū, kia ū ai mātau ki ā mātau oati o te tika.

Kia noho mārama tātau ki ēnei kupu āku; ko te hunga katoa e kī ana ko tēnei Hāhi tō tātau kāinga – whakamutua, me whakahoki ngā mahara. Kāore e tika kia whakamahia tonutia tēnei whakapono o te Hāhi hai patu i a koutou, i a tātau. Me whakatakahuri tātau; me whakapai kaha ake tātau i a tātau.

Te Whakaae ki ngā Hapa a te Hāhi

I mua i taku haere tonu, me kōrero mārika au mō tēnei kaupapa.

- Kāore i ngā wā katoa i arotahi ngā tukanga whakatikatika a te Hāhi ki te hunga i whiua, i pāngia i ngā whiu; mō tēnei, ka whakapāha mātau.
- I te wā i kōrero ake ai ngā mōrehu me ō rātau whānau, he rerekē, he takawhita, i whara anō hoki koutou i ā mātau whakautu, ā, ka waiho ngā whānau kia rapua anō te utu ki roto i a koutou anō, mā te utu ture hoki.
- He maha ngā wā i whai manaakitanga anō te Hāhi mōna ake. I whakawhirinaki ki ngā rautaki ture, ka karo i te haepapa matatika, ā, i ētahi wā ka whakapiki kē i te mamae ahakoa i pānaia ngā kaikino.

- I tukuna ētahi whakapāha whaiaro, engari kāore i whai wāhi ki te maimoatanga whaihua, nō reira kāore i puta te rongoā e hiahiatia ana.
- Nā ngā wehenga ā-hanganga o te Hāhi i te herenga te haepapa, ā, he maha ngā wā i aukatihia te hunga whakatūpato i te mea kāore i tautokohia.
- Kāore i mau te hunga kaikino, te hunga tautoko i te kaikino, me te hunga noho wahangū i te kawenga i ngā wā katoa, ā, kāore he paerewa mārama mō ngā mema me ngā minita o te Hāhi.
- Ka mōhio mātau mēnā kāore te Kaikōmihana a te Karauna i tū, kāore ēnei take e arohia nuitia. He tokomaha tonu ngā mōrehu kāore i rangona, kāore rānei e hiahia kia hokia mai anō aua hapa, ngā hapa o mua.
- Ko te mea nui rawa atu i hē te Hāhi, kāore mātau i rapu i te pono, kāore i whakatikatika i ngā hē, kāore hoki i aukatia te tūkino. Kāore mātau i pono ki a mātau anō.

I runga anō i ngā mea kua rangona i tēnei rā, me whakapūmau mātau i ā mātau kawenata, ā, me whakatakoto ki te ao tūmatanui kia taea ai ki a koutou te whai i a mātau whakatikanga.

Ka oati tonu mātau:

- Kia tiaki paitia te hunga ka kōrero ake: ka tautokohia te hunga ka whakapuaki i ā rātau āwangawanga, ehara i te mea ka aukatihia, ka whiua rānei.
- Kia mau ngā kaikino, ngā kaitautoko, me ērā atu i pā he kino ki ngā mōrehu ki te kawenga, mā ā mātau tukanga whiu, ā, mā te tuku atu ki te Pirihimana i ngā take e hiahiatia ai te tirohanga motuhake me te kawenga o aua mahi.
- Kia mahi ngātahi i waenga i ngā rōpū katoa o te Hāhi Perehipitiriana ki te tūraki i ngā aukati, kia whakapai, whakakaha ake hoki i te mahi tahi, ā, kia tere te mahi wawe.
- Kia haere tonu tēnei haerenga me ngā mōrehu kei te pūtake tonu, me te mōhio tonu koinei te tīmatanga o te panonitanga whai tikanga. Arā, kia mahi ngātahi me ngā kaitohutohu mōrehu ki tēnei Hāhi.
- Kia haere tonu tā mātau mahi ngātahi me te kaitātari motuhake kia mau ai te kawenga ki runga i a mātau katoa.

Kei te hiahia mātau ki te whakahōnore i ngā mōrehu o te tūkino i raro i tō mātau manaaki, mā te whakaatu i tā mātau ū ki te whakarongo, ki te mahi tika, ki te hanga hoki i tētahi Hāhi e tiaki ana, e tautoko ana i te katoa o koutou.

I a mātau e tiro atu ana ki ngā tukanga whakatikatika a ētahi atu hāhi me ngā whakahaere ā-rāngai, i konei, i tāwāhi hoki, ka mōhio mātau mēnā ka whai tikanga ā mātau kupu, me noho tonu ngā mōrehu ki te tēpu. Me whakarongo tika mātau ki ngā mōrehu, he aha te āhua o te whakatikatika i raro i ā koutou tirohanga nui.

Mā te ngākau hūmārie ka whakatinana te pūnaha hou whakatikatika, he tukanga whānui ārahi-mōrehu. Ehara i te mea nā te Hāhi i hanga, engari nā ngā mōrehu – nā ō koutou reo, nā ō koutou wheako pakari e ora tonu ai.

Ka whakaaetia tēnei e te Hui Nui o te Hāhi i te mutunga o Oketopa, engari ka taea e ngā mōrehu te uru atu ināianei tonu.

Ināianei, ka ārahi atu au i a koutou ki te āhua o tēnei tukanga whakatikatika whānui.

E toru ngā aronga matua, ā, i waihangatia ngātahi me ngā mōrehu, ā, e tautokona ana e ngā arowhai motuhake kia ū ai ki te kawenga.

1. Hauora – Ngā Kaiwhakarite Hauora

Ko te tīmatanga o te tukanga kei ngā Kaiwhakarite Hauora ko rātau te pae tuatahi e whakapā atu ai ki te mōrehu. Kua whakangungua rātau ki te tautoko i te oranga, ā, mā rātau e pōwhiri ngā mōrehu, e whakarite hoki kia whiwhi rātau i te mōhio me te tautoko e tika ana mō rātau. Ahakoa ka kirimana te Hāhi ki ngā Kaiwhakarite Hauora, ka noho motuhake tonu rātau e mau tika ai te ora.

2. Ngā Kaiārahi (Navigators)

Ko te hunga tuarua ko ngā Kaiārahi he rōpū i kōwhiria e te rōpū kaitohutohu mōrehu, ā, he tino motuhake rātau i te Hāhi. Ko tā rātau he tū hei kaitautoko, hei kaikōrero, hei kaitiaki hoki mō te reo o ngā mōrehu puta noa i te tukanga. Ka ārahina e ngā Kaiārahi ngā mōrehu i te tukanga whakaea whānui, ā, mā te mōrehu anake e whakatau āna ake hiahia. Mā te tautoko a tana kaiārahi, ka whiriwhiria e ia he aha ngā momo whakaea whānui e tika ana mōna. Ka uru pea ki ēnei kōwhiringa:

- He whakapāha whaiaro, ā-tuhi, ā-kanohi hoki, e ai ki tā te mōrehu i whiriwhiri ai.
- He tautoko hauora mō ngā mōrehu e hiahia ana ki te manaaki motuhake, auroa hoki.
- He utu pūtea hei whakaea i te mamae me ngā pānga whakawhiu kua pā mai.
- Ka taea hoki te whakaea whānui te kī ake ki te tautoko kia kitea ō koutou whakapapa hai ārahi i te kaupapa nei, pēnei i te utu mō ngā akoranga reo Māori; te tuku manaaki ahurea, pēnei i te rongoā Māori; te whai wāhi atu ki te mātauranga, te whakakaha hononga, me ngā ratonga tohutohu pūtea hoki.
- He whakahuinga o ēnei kōwhiringa katoa.

Mō ngā utu pūtea, kei te whakamahia ināianei e mātau i te anga utu whakaea a te Manatū Whakahiato Ora, heoi ka rapu mātau i te aratohu kaha a ngā mōrehu mō te hāngai o tēnei. Ka whakarerekē mātau mēnā e tika ana. I ngā wā o mua i utu ai mātau i ngā mōrehu, i te pito tiketike o te whānuitanga, ā, i tua atu anō hoki ā, ka akiaki mātau i te kāwanatanga kia arotake anō i āna ake anga utu whakaea mō ngā mōrehu. Ka kī atu hoki mātau ka utua tonutia ngā utu ture a ngā mōrehu, pērā i ngā mahi kua mahia e mātau ki tēnei wā.

Ahakoia he aha te momo whakaea whānui ka whiriwhiria e te mōrehu, ka whakaritea tonu i te tīmatanga o te tukanga, ka whakatikatikahia hoki i te haere, kaua e waiho noa hei mea whakamutunga. Ko te mea nui – mā ngā mōrehu anake te kōwhiringa, ehara mā te Hāhi.

3. Rangahau (Ngā Kairangahau Motuhake)

Ko te tāhira tuatoru kei te hunga Rangahau – ko tā rātau he whakapuaki i ngā mahi tūkino a te Hāhi, e pā ana ki ngā mōrehu kua puta mai ki te rapu whakautu. He tino mātanga rātau, ā, ka noho motuhake ai ki roto i te Hāhi. Mā rātau e mātua tiro tiro kia kore he kōhatu e mahue, kāore i hurahia, kia kitea te pono, ā, kia kawea te Hāhi ki te kawenga tika:

- Kia whiwhi uru katoa ki ngā kōnae, ngā rārangi, me ngā kaimahi o te Hāhi, me te mana hoki ki te rapu pārongo e hiahia ana e ngā mōrehu.
- Me whakapā atu ki ngā mōrehu me tana kaiārahi, tangata tautoko, rōia rānei.
- Mahi ngātahi me ngā kaiwhakarite hauora, ngā kaiārahi me ngā rōia kia noho whakamōhiotia te mōrehu, ā, kia āhei hoki ia ki te ārahi i te tukanga.
- Whakawhirinaki ki ngā tuhinga o mua mēnā ka taea, kia kaua te mōrehu e kōrero anō i āna mamae. Ka tukuna hoki he kape o ēnei kōnae ki ngā mōrehu.
- Uiu i ngā kaiwhakaatu mēnā e tika ana, ā, ka tuku pūrongo ki te Hāhi mēnā i pā te tūkino, e āhei ana kia whakautu tika te Hāhi.

Ka whakahaerehia te tukanga whakaea i raro i te tino whakaute mō te matatapu. Kāore he pārongo e tohatohahia mehemea kāore te mōrehu e mōhio ana, engari mēnā he tino mōrea haumaruru kei te tū. Ka tiakina, ka haumaruru katoa ngā kōnae. Kāore e whakangaromia. Ka tiakina i raro i te ture matatapu me ngā kaupapa here kōnae o te Hāhi, kia tau te māia o ngā mōrehu ka puritia ā rātau kōrero kia mau te mana, ki te ngākau ātawhai hoki.

E mōhiotia ana ko tēnei huarahi whakaea whānui kāore e kotahi te rongoā mō te katoa nā te mea kua akona mātau, he rerekē te mamae, te haerenga, me te huarahi whakaora o ia mōrehu. He huarahi tēnei kia kaua te tukanga e whakatau mā te whakaaro o te Hāhi anake, engari mā ngā mōrehu e tohu me pēhea te whai tikanga. He kaupapa mō te whakaute i tō rātau mana tangata, te whakahoki i tō rātau mana, me te mōhio ko te tino kawenga, ko te whakatū i te mōrehu hei pokapū o te reo me te whakatau.

Āno, kāore pea mātau e tika i ngā wā katoa ā, ka kawea mai ngā panonitanga i ngā wiki, marama me ngā tau e haere ake nei engari ka tere tonu mātau ki te mahi, ki te whakatutuki.

Te Haepapa Whakamutunga

Ānei te āhua o te ūnga o tēnei Hāhi:

- Ka whakahōnore mātau i tō māia, i tō reo hoki, ā, ka whakapono mātau ki a koutou ngā mōrehu.
- Ka kawē mātau i te haepapa mō ngā mamae i pā, ā, ka mahi mātau me te ngākau pono, me te ātawhai hoki.
- Ka whakarongo mātau ki a koutou, ā, ka huri mātau inā mea mai koutou kāore i te tika.
- Ka kawē mātau i tā mātau whakapāha ki te ao anamata, ā, kāore rawa e hoki anō ki ngā ara tawhito hē.
- Ka tonu atu mātau kia ū mai koutou ki a mātau i ēnei oati, nā te mea mā tō koutou reo tonu mātau e ārahi pai.

Koinei ā mātau oati, engari ka pau te wā, ā, kāore pea e tika katoatia i ngā wā katoa. Heoi anō, ko te aronga ka whāia te tino tika nā te mea e tika ana kia whiwhi koutou i te te mea tino pai rawa atu hei whakaora i ngā mamae kino i takea mai e mātau.

Te Whakamanawa ki a SAGE

Mō te Hāhi Perehipitiriana o Aotearoa Niu Tīreni me te Kaunihera o te Hāhi, e hiahia ana ahau ki te tuku mihi nui rawa atu ki ngā mōrehu o te Rōpū Kaitohutohu Mōrehu o te Hāhi. Nā tō koutou mātauranga, māia, me te pono, i āta hanga, ehara i te mea ko tā mātau tukanga whakatikatika e toru anake, engari ko te huarahi anō hoki o tā mātau whakarongo me tā mātau mahi hē i mahia e mātau. Kua whakamahara mai koutou, ahakoa kāore e taea te whakahoki mai i te mamae, ka taea te tīmata i te hīkoi whakamua kia tika. Ahakoa kei te kawē tonu koutou i ā koutou ake haerenga, i whiriwhiri koutou ki te ārahi i a mātau, ki te wero i a mātau, ā, kia ū ki te aro ki ngā mōrehu i ngā wā katoa. Mō tō koutou kaiārahi, mō tō koutou tautoko, mō tō koutou aroha ki ngā mōrehu katoa, e tino whakamā, e tino mihi ana mātau katoa te Hāhi. Whakawhetai, fa’afetai tele lava, tēnei te mihi ki a koutou.

Te Whakakapi

Ka mutu aku kōrero i te kī atu: kua whakatuwherahia e te Hāhi ōna ringa ki ia mōrehu Perehipitiriana katoa e kōwhiri ana ki te ahunga whakamua. Ko te whakapāha tūmatanui o tēnei rā, he tīmatanga noa iho. Ko tā mātau aronga ināianei, ko te whakatikatika katoa mō ngā mōrehu, nā koutou tonu mātau i ārahi. Ka whakahōnore mātau i a koutou i runga i ngā āhuatanga e tika ana mō koutou katoa. He mea nui tō koutou reo. He mea nui ō koutou wheako. Ka rangona koutou, ka whakahōnoretia, ā, ka ātawhaitia i runga i te tapu, i te rangatiratanga, me te manaakitanga e tika ana mō koutou katoa.

E te iwi nui e,

Tū ake ki runga rā.

Tēnei te tira hou, tēnei te haramai nei, nā te Rongopai, nā te rangi mārie, hei ārahi i a tātau katoa ki te ara o te tikanga.

Mauri tū,

Mauri tau,
Mauri ohooho,
Mauri ora,
ki a koutou katoa.